УДК 343.122:343.13

Ніколаєва Л.В.
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
та адміністративного права
Харківського економіко-
правового університету

Особливості прав та законних інтересів обвинуваченого у кримінальному судочинстві України

Анотація: В статті досліджуються питання захисту прав та законних інтересів обвинуваченого у кримінальному судочинстві України. На основі дослідження сутності прав обвинуваченого, змісту його законного інтересу у кримінальному провадженні сформульовані пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: права, законні інтереси, обвинувачений, досудове слідство, кримінальне провадження.

Аннотация: В статье исследуются вопросы защиты прав и законных интересов обвиняемого в уголовном судопроизводстве Украины. На основе исследования сущности прав обвиняемого, содержания его законного интереса в уголовном производстве сформулированы предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: права, законные интересы, обвиняемый, досудебное расследование, уголовное производство.

Summary: In the article examines the questions of protection of rights and legal interests of the accused in criminal proceedings in Ukraine. In the basis the study gist of rights of the accused, the content of his legitimate interest in criminal proceedings proposals on its improvement.

Key words: the rights, the legitimate interests of the accused, pre-trial investigation, the criminal proceedings.

У час політичних, економічних та соціальних перетворень особливу увагу держава повинна приділяти створенню режиму максимального сприяння захисту прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, аби не допустити порушення цих прав та вимагати неухильного дотримання Конституції України та інших законів, що регламентують кримінальне провадження. Особливе місце серед учасників кримінального провадження займає особа обвинуваченого.

Неможливо було б здійснити дослідження даного питання без звернення до наукових праць таких вчених, як С.А. Альперт,

Ю.М. Грошевий, О.П. Кучинська, М.С. Строгович та ін.

Метою даної статті є дослідження сутності прав обвинуваченого, змісту законного інтересу обвинуваченого у кримінальному провадженні та формулювання пропозицій щодо його удосконалення.

У ч. 2 ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) законодавцем дано визначення обвинуваченого, а саме, ним є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду, в порядку, передбаченому ст. 291 цього Кодексу [1]. Дана стаття, в свою чергу, зазначає, які саме відомості повинен містити обвинувальний акт та порядок його складання та затвердження прокурором. Отже, не встановленим лишається конкретний момент, коли особа стає обвинуваченою у кримінальному провадженні, оскільки зі змісту норм КПК не зрозуміло, яка процедура та протягом якого часу мається на увазі під «передаванням обвинувального акту до суду». Відсутність такого визначення тягне за собою вільне тлумачення ч. 2 ст. 42 КПК.

Також ст. 42 і ряд інших статей КПК визначають перелік прав обвинуваченого під час досудового розслідування та судового розгляду в суді першої інстанції, а також при перевірці законності та обґрунтованості судових рішень у подальших стадіях кримінального провадження.

Процесуальні права обвинуваченого можна класифікувати залежно від того, хто та в яких межах уповноважений реалізовувати суб'єктивні права. Першу групу складають процесуальні права, які можуть бути реалізовані виключно самим обвинуваченим, наприклад, право давати показання та викладати їх власноруч. Реалізацію цих прав неможливо доручити іншим особам, оскільки вони є невід'ємними від особи обвинувачуваного. Другу групу складають суб'єктивні права, які можуть бути реалізовані як безпосередньо обвинуваченим, так і його законним представником, захисником. Наприклад, надавати докази, заявляти відводи та клопотання та ін.

Класифікація процесуальних прав по суб'єктах визначає межі можливостей по використанню прав для того, щоб кожен з учасників процесу точно знав, які права він може здійснити, не порушуючи повноважень осіб, інтереси яких захищає або представляє. Зокрема, якщо захисник або законний представник використовує будь-яке з прав, що входить до першої групи, то це буде свідчити про порушення ним меж повноважень, хоча для обвинуваченого не потягне несприятливих наслідків. Крім того, останній не вправі уповноважувати захисника або законного представника реалізовувати такі права, оскільки такого роду доручення не має процесуальної сили і не покладає відповідних обов'язків на слідчого, прокурора, суд. Іншими словами, воно не породжує кримінально-процесуальних правовідносин між захисником та законними представниками, з одного боку, та правоохорон-

ними органами – з іншого [2, с. 25-26].

Наявність у обвинуваченого, підозрюваного (як і у потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача) певного інтересу – вагома рушійна сила кримінального судочинства, оскільки інтерес спонукає їх діяти, реалізовувати надані їм значні права. Використовуючи права для захисту своїх законних інтересів, ці особи допомагають органам досудового розслідування і суду встановити істину, вирішити завдання кримінального судочинства. Таким чином, найбільш повне відображення суттєвих, узгоджених із завданнями кримінального судочинства інтересів цих осіб в нормах права шляхом надання цим особам відповідних прав відповідає інтересам як особистості, так і суспільства в цілому.

Предмет кримінально-процесуальних гарантій складають законні інтереси громадянина, який бере участь у кримінальному судочинстві, включаючи обвинуваченого.

Законними інтересами обвинуваченого є його найбільш суттєві інтереси, соціально-необхідні, які відображені в нормах права та підлягають захисту за допомогою правових засобів. Суттєвість інтересу обвинуваченого визначається специфікою його процесуального положення як обвинуваченого. Суттєвими є, насамперед, інтереси обвинуваченого, які полягають у своєчасному вирішенні згідно закону питання про його винуватість, застосування кримінального покарання, його виду та міри. Необхідність, суттєвість таких інтересів обвинуваченого знаходить своє підтвердження в тому, що норма закону, яка визначає завдання кримінального судочинства, вимагає правильного застосування закону, з тим, щоб винний поніс справедливе покарання, а невинуватий не був обвинувачений і засуджений. Із сукупності суттєвих інтересів обвинуваченого слід виокремити також його інтереси, які полягають у тому, щоб заходи процесуального примусу не були до нього застосовані інакше, як за наявності підстав, передбачених законом, і з дотриманням встановленого ним порядку [3, с. 52-54].

Законним інтересами обвинуваченого є тільки ті його суттєві інтереси, які виражені в нормах права і визнані ними. Законні інтереси обвинуваченого обов'язково підлягають захисту за допомогою правових засобів. Важливо звернути увагу на те, що законні інтереси обвинуваченого та особисті інтереси даного обвинуваченого (його суб'єктивна зацікавленість) можуть не співпадати. Не кожен особистий інтерес обвинуваченого є його законним інтересом.

Визначається це наступним:

а) обвинувачений може мати такі особисті інтереси, які не відносяться до найбільш суттєвих та типових інтересів обвинуваченого і тому не визнані в нормах права, і, відповідно, знаходяться за межами законних інтересів обвинуваченого;

б) обвинувачені часто суб'єктивно зацікавлені у тому, що не узгоджується із завданнями кримінального судочинства, суперечить їм, а тому не знаходить визнання в нормах права. Так, винуваті у вчиненні злочину, нерідко вбачають свій інтерес в тому, щоб уникнути кримінальної відповідальності за відсутності на те законних підстав і т.п. Такого роду суб'єктивні інтереси даного обвинуваченого не є його законними інтересами.

Законні інтереси обвинуваченого знаходять своє визнання та захист, насамперед, у нормах кримінально-процесуального, кримінального та цивільного права. Критерієм, за допомогою якого можливо та необхідно визначати, чи є даний інтерес обвинуваченого законним, є закон, його вказівки [3, с. 56-58].

Вивчення індивідуальних рис особистості обвинуваченого в процесуальному аспекті пов'язане з виконанням завдань кримінального судочинства. Особистість злочинця характеризується не тільки соціальною направленістю (суспільною небезпечністю), але й різноманітними фізичними та психічними особливостями, які у своїй сукупності складають його індивідуальність і відрізняють одного обвинуваченого від іншого.

Особистість обвинуваченого охоплює багато властивостей і містить в собі чисельні якості людини. Однак, ми звужуємо поняття індивідуальних особливостей рамками фізичних або психічних недоліків і розглядаємо їх поза зв'язком із складом злочину та суспільною небезпекою обвинуваченого.

Кримінально-процесуальне законодавство визнає, що фізичні або психічні недоліки обвинувачених у всіх провадженнях тягнуть процесуально-правові наслідки тільки у тому випадку, якщо обвинувачений не може здійснювати своє право на захист [4; с. 6].

Законний інтерес обвинуваченого полягає в тому, щоб:

- його було виправдано (або провадження відносно нього було закрите), якщо підстави кримінальної відповідальності відсутні. При цьому законний інтерес обвинуваченого включає в разі застосування виправдання (закриття провадження) тієї із передбачених законом підстав, яка відповідає дійсності. Законний інтерес виправданого не сумісний із включенням у вирок формулювань, які піддають сумніву його невинуватість;

- обвинувачений не був визнаний винним у вчиненні злочину інакше, як за умови безперечної доведеності винуватості і у встановленому законом порядку. Залишення без уваги слідчим, прокурором, судом обставин, які виправдовують обвинуваченого, а також обставин, які звільняють його від кримінальної відповідальності та покарання, або обставин, які пом'якшують ступінь та характер відповідальності обвинуваченого, – грубе порушення законних інтересів обви-

нуваченого;

- його було звільнено від кримінальної відповідальності та (або) покарання за наявності підстав, передбачених законом;

- було вирішено відповідно до встановленого законом порядку питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; він не був підданий засобам процесуального примусу інакше, як за наявності обставин та в порядку, встановленому законом; він не ніс цивільно-правової відповідальності інакше, як у відповідності із законом; за наявності підстав та в межах, визначених законом, були захищені інші майнові, а також житлові, трудові та інші інтереси обвинуваченого.

Зміст законних інтересів обвинуваченого включає також інтереси, на підставі і в процесі досягнення яких обвинувачений забезпечує захист свого кінцевого інтересу. До них відносяться, наприклад, інтереси обвинуваченого, які полягають в тому, щоб було допитано певного свідка, призначено експертизу та виявлені обставини, які виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність; здійснено відвід слідчого, який виявляє упередженість та ін.

Захист кожного такого конкретного інтересу (за умови його законності) є умовою захисту обвинуваченим свого підсумкового, кінцевого законного інтересу [3; с. 62-63].

Основою основ для визначення прав та законних інтересів обвинуваченого у кримінальному судочинстві є принцип презумпції невинуватості, сформульований у ст. 62 Конституції України та ст. 17 КПК України.

Таким чином, неоднозначним вбачається особа обвинуваченого, зміст його прав та законних інтересів у кримінальному судочинстві. Вимагають удосконалення норми кримінального процесуального кодексу, які визначають поняття обвинуваченого та регламентують його права та законні інтереси під час кримінального провадження.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (ОФІЦ.ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 382 с.

2. Мартынчик Е.Г., Радьков В.П., Юрченко В.Е. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве. Кишинев, изд. «Штиинца», 1982. – 188 с.

3. Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе, М., «Юрид. лит.», 1973. – 200 с.

4. Щерба С.П. Расследование и судебное разбирательство по делам лиц, страдающих физическими или психическими не достатками, М., «Юрид. лит.», 1975. – 144 с.